

Матеріали Міжнародної наукової конференції «Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття» (14-16 травня 2015 року, Берегово, Україна). –Ужгород, 2015. С. 265-270

ЗНАЧЕННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ АКАДЕМІКА В.І.ЛИПСЬКОГО ДЛЯ РОЗВИТКУ БОТАНІЧНОЇ НАУКИ

Крецул Н.І.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Україна, nataikr@mail.ru

Життя та наукова діяльність В. Липського є прикладом самовідданої праці, вірного служіння справі розвитку ботанічної науки. Його наукова, організаційна, суспільна діяльність заслуговують пильної уваги з боку сучасних дослідників історії української науки. Науковий доробок ученого – важливе джерело подальшого розвитку таких галузей природничих наук, як ботаніка, флористика, геоботаніка, географія рослин, історія ботанічної науки та ін. Широка ерудиція, високий рівень теоретичної підготовки, величезна працездатність ученого допомогли йому зробити значний вклад у розвиток ботанічної науки в Україні.

Найкращим пам'ятником В.Липському є його чисельні наукові праці, особливо в області флористики та систематики, всі вони зараз є бібліографічною рідкістю. Учений є одним із природодослідників, які стояли у витоків вивчення флори Бессарабії, Криму, Кавказу та Середньої Азії. Праці, що були надруковані за результатами його досліджень, стали основоположними для подальшого вивчення флор згаданих регіонів. Усі вони увійшли до світової скарбниці флористики та систематики. Праці В.Липського високо цінувались його сучасниками, вони не втратили свого значення

дотепер. Сучасні науковці постійно ними користуються, знаходять у них все нові і нові цікаві сторінки.

Погляди такого відомого ботаніка-систематика, ботаніка-флориста, як В.Липський, виявились перспективними, хоча інколи вони не зустрічали схвалення з боку сучасників і часто ставали приводом для полеміки в наукових колах.

Вивчаючи на початку своєї наукової кар'єри флору Бессарабії (значну частину півдня сучасної Одеської області), учений особливу увагу звернув на найважливіші проблеми флористики та підказав їх вирішення через призму проблем охорони та захисту рослин від непомірного антропогенного впливу. Учений підкреслював, що людина порушує природну рівновагу рослинних форм, які складають флору досліджуваної місцевості.

Особливо важливого значення набувають ідеї вченого сьогодні, коли гостро стоїть питання охорони рідкісних та зникаючих рослин даної території. Вирубування лісів, розорювання степів, випасання худоби, не раціональне вирощування культурних рослин – все це разом призвело до того, що таке явище, як цілинні степи, степова флора в переважній більшості на згаданій території майже зникли. На цінність досліджень В.Липського в цьому напрямі в своїх роботах вказували його сучасники та науковці нашого часу, а саме Й.Пачоський, Ю.Шеляг-Сосонко, Д.Дубина, Є. Лавренко, О.Дубовик, Л. Крицька та інші.

Під час дослідження флори Бессарабії вчений приділив увагу вивченню видового складу унікальних природних ландшафтів – плавнів, що займали велику площу на досліджуваній ним території, дані його досліджень використовуються сучасними вченими, для вивчення змін, які відбулися упродовж століття. Уже тоді В.Липський зазначав, що екосистеми придунайських озер зазнають постійного антропогенного впливу. На теперішній час плавні перебувають у центрі уваги в зв'язку з проблемами забруднення акваторії Чорного моря, розвитку інфраструктури прилеглих до них територій, охорони рослинного та тваринного світу тощо. Цінність

придунайських як модельного об'єкта в цьому плані полягає в тому, що їх рослинний покрив вивчався в різні періоди, що дає можливість простежити його динаміку в умовах зростаючого антропогенного навантаження. У монографії “Плавни Причорномор'я” указується на особливу важливість флористичних досліджень В.Липського, які полягали в інвентаризації флори, виявлення розмірів площі та особливостей розвитку рослин плавнів. Отримали розвиток погляди вченого і на природу солончакової рослинності плавнів (Д. Дубина, Ю. Шеляг-Сосонко, 1989).

Заслугою В.Липського у вивченні флори Бессарабії було уточнення поширення рідкісних та цінних для науки рослин, опис нового виду мласкавця бессарабського (*Valerianella bessarabica* Lipsky), який у подальшому виявився характерним для іншого регіону України – Криму. Ученим було уточнено поширення таких цікавих та рідкісних видів рослин південної Бессарабії як меч-трава звичайна (*Cladium mariscus* R. Br.), тетрагонолобус морський (*Tetradonolobus siliquosus* (L.) Roth.), осока розтягнута (*Carex extensa* Good.), фумана лежача (*Fumana procumbens* (Dun.) Gren. Et Godr.), золотобородник цикадовий (*Chrysopogon gryllus* (L.) Trin.), франкенія проміжна (*Frankenia hirsuta* DC) та інші. Липським В. на досліджуваній території знайдено три нові види: сугайник угорський (*Doronicum hungaricum* Rchb.f.), нектароскордій болгарський (*Nectaroscordum bugaricum* Janka), чередник зонтичний (*Rindera umbellata* (Waldst. & Kit.) Bunge). Ці рослини на сьогоднішній день в Україні зустрічаються тільки в тих місцях, де їх було знайдено вченим, усі вони занесені до Червоної книги України (Липський, 1889).

Відомості, подані В. Липським, про динаміку, кількісні та якісні зміни видового складу особливо степової флори півдня України дозволяють краще уявити сьогодні екологічні умови зростання таких видів у цілому на території України. Останнє є досить суттєвим при відновленні рослинного покриву, видового складу флори, хоча б у рамках заповідних зон, якими є Дунайські плавні та Асканія Нова.

Значний вклад зробив В. Липський у плані дослідження червоних водоростей акваторії Чорного моря. Йодні експедиції, саме завдяки участі в них академіка В.Липського, мали велике наукове та практичне значення. Під час експедицій було глибоко вивчено біологію філофори червоної та розроблено методику її добування. Експедиціями було визначено площу розповсюдження філофори червоної в Чорному морі: як зазначав В.Липський, вона сягала 2750 квадратних метрів, а запаси її визначались у 4,5 мільйона тон. Результати наукових досліджень ученого з цього питання дозволили здійснити побудову першого йодного заводу в Україні, де почалось виготовлення не тільки йоду, й агар-агару – цінної сировини для різних галузей промисловості та наукових досліджень, особливо біологічних.

Практичне значення мають дослідження В. Липським радіоактивних джерел, які він проводив у 1927 р. на Волині та Житомирщині. Під час цих досліджень було виявлено радіоактивні джерела у Новоград-Волинському, до того часу вони були відомі лише на Кавказі та Закавказзі. Результати пошуків В. Липського були використані для побудови лікувальних закладів на базі знайдених джерел.

Наукові праці В.Липського широко використовуються сучасними ботаніками, зокрема, дані досліджень ученого видів роду Астрагал (*Astragalus* L.). Академік В.Липський зробив вагомий вклад у дослідження даного роду, описавши 46 видів. Переважну більшість із них, а саме 42, становлять види з Середньої Азії, гірські райони якої, за сучасними даними, вважаються місцями найбільшої різноманітності астрагалів (Липський, 1905).

Дані досліджень В. Липського видів роду Астрагал (*Astragalus* L.) у Криму, його гербарні зразки, використовували О. Дубовик та Н.Шведчикова при вивченні поширення *Astragalus resupinatus* Bieb. Sp. Rest. на території Кримсько-Новоросійського ботаніко-географічного району (Дубовик О. М., Шведчикова Н. К., 1980). Гербарні зразки В. Липського, зібрані в 1889 та 1891 роках, допомогли їм підтвердити сучасні погляди на розповсюдження згаданого виду.

Чимале значення мали і мають гербарні зразки, зібрані В.Липським упродовж всього життя. Ученим було зібрано декілька сотень тисяч гербарних листів, які на сьогоднішній день зберігаються в різних наукових ботанічних установах України, Росії, Великобританії, країн Середньої Азії та інших держав.

Гербарні зразки вченого використовувались його сучасниками та колегами для написання флористичних та систематичних робіт. Так І.Шмальгаузен використовував його гербарні збори для написання своєї праці “Флора юго-западной России, т. е. губерний: Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской, Черниговской и смежных областей”, гербарні зразки, зібрані студентом В.Липським у 1883-1886 роках на околицях Житомира, використовував Й.Пачоський для написання роботи “Флора Полесья” (І.Шмальгаузен, 1886; Й.Пачоський, 1897).

Гербарні матеріали В.Липського, як вказувалось раніше, і сьогодні використовуються для встановлення ареалів видів рослин. Особливо вартісними є дані про місцезнаходження рідкісних та зникаючих рослин, які поширювались або знищувались людиною в процесі її господарської діяльності. Вони служать основою для складання списків зникаючих рослин, рідкісних фітоценозів, що має велике значення для охорони фітогенофонду.

Для розвитку ботанічної науки в Україні мають значення ті наукові праці вченого, у яких він звертав увагу на комплексне вивчення рослинних угруповань та ґрунтів. Як відомо, термін “геоботаніка”, запропонований у 1866 р., поширився в Росії в кінці XIX століття, проте вчені на той час надавали йому різного значення. У переважній більшості даний термін вживався як синонім “географія рослин”. Довільність використання цього терміну та відсутність чіткого його визначення привели до полеміки в наукових колах. Участь у вирішенні даної наукової суперечки брали чимало відомих учених того часу. В.Липський, як і Й. Пачоський та А.Краснов, вважав, що завданням геоботаніки є вивчення рослинних угруповань та ґрунтів. Зокрема, в одній із перших наукових праць “Исследования о флоре

Бессарабии” він наголошував на тому, що тільки повне ознайомлення з існуючою рослинністю досліджуваного регіону відіграє суттєву роль у вивченні питання зв'язків рослинності та ґрунту (геоботаніки), походженні чорноземів. Учений ще в 1889 р. вказував на те, що геоботанікам варто почати з фактів, тобто з вивчення форм рослин, їх географічного та топографічного розповсюдження, а не з побудови теорій (Липський В., 1889).

Наукова діяльність ученого, його погляди та ідеї мають значний інтерес і для працівників вищої школи, вони можуть широко використовуватись у навчально-виховному процесі. Формами поширення надбань ученого-природодослідника можуть бути лекції з курсів ботаніки, систематики рослин, ботанічної географії, історії ботанічної науки та ін.

Ідеї вченого зберігають усю повноту своєї актуальності і в наші дні, так як вони ні в якому разі не вступають у суперечність з найновішими даними, а лише доводять далекоглядність ученого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубина Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Плавни Причорномор'я. - К.: Наук. думка, 1989. –270 с.
2. Дубовик О. М., Шведчикова Н. К. Про поширення *Astragalus resupinatus* Bier. Sp. Rest. на території Кримсько-Новоросійського ботаніко-географічного району // Укр. ботан. журн. - 1980. - Т. 37, № 6. - С. 27-29.
3. Липский В.И. Исследования о флоре Бессарабии . - К., 1889. – 167 с.
4. Липский В.И. Флора Кавказа. Свод сведений о флоре Кавказа за двухсотлетний период его исследования, начиная от Турнефора и кончая XIX в. // Труд. Тифлис. Ботан. сада. - СПб.-1899. - Вып. 4. -585 с.
5. Липский В.И. Флора Средней Азии, т.е. Русского Туркестана и ханств Бухары и Хивы. // Тр. Тифлисс. ботан. Сада.1905. -Вып. 7.- 841 с.
6. Пачоский И. К. Флора Полесья. - Ч. 1, 2, 3. - СПб. - 1897. - 283 с.

7. Шмальгаузен И. Ф. Флора юго-западной России, т. е. губерний: Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской, Черниговской и смежных областей. – К.: Тип. Ун-та св. Владимира, 1886. - 783 с.
8. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського
Фонд Х. Архів АН УРСР - справа 18682 Липський В.І. Кафедра квіткових
рослин та Ботанічний Сад [стаття про роботу кафедри 1929-1930] – 23 арк.

Kretsul N.I.

IMPORTANCE OF SCIENTIFIC HERITAGE OF ACADEMICIAN V.I.LYPSKY'S FOR DEVELOPMENT BOTANY

In the article it has been found out the meaning of the scientific works of an academician V.I.Lypskyi for the development of a modern botanical science.